

“BIOLOGIYANING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2023-yil 25-noyabr.

E.ANGUSTIFOLIA O‘SIMLIGINI TARQALISHI VA AHAMIYATI

¹Maryam Nurillayeva Ismatillo qizi, ²Xujanov Alisher Nuralievich, ³Sa’dullayev Lazizbek Mirzoxidovich

¹Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti magistri,

¹Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti o‘qituvchisi³Samarqand davlat tibbiyot niversiteti Farmatsiya fakulteti talabasi, Samarqand sh., O‘zbekiston

e-mail: maryamnurillayeva0@gmail.com, alisher_khujanov@samdu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada *E.angustifolia* o‘simligi yurtimiz florasida hamda dunyo bo‘ylab tarqalishi bo‘yicha ma‘lumotlar keltirilgan. Jiyda o‘simligi asosan daryo bo‘ylarida, tog‘ va tog‘oldi hududlarida keng tarqalganligi bo‘yicha olimlar tomonidan o‘rganilganlik darajali bo‘yicha tahlil qilingan. *E.angustifolia* o‘simligining ahamiyati jihatidan oziq-ovqat sifatida, dorivorlik hamda vitaminlarga boyligi jihatidan tibbiyotda va xalq tobobatida foydalanish to‘g‘risida umumiy ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalitso‘zlar: *Elaeagnacea*, *Elaeagnus L.*, *E.angustifolia L.*, tanin, kisel, editifikator.

Abstract: This article presents information on the distribution of the *E.angustifolia* plant in the flora of our country and around the world. The zhida plant has been analyzed by scientists according to the level of research, mainly due to its widespread distribution in the riverside, mountain and sub-mountain regions. General information about the importance of the *E.angustifolia* plant as a food, as well as its use in medicine and folk medicine due to its richness in vitamins and medicinal properties is provided.

Key words: *Elaeagnacea*, *Elaeagnus L.*, *E.angustifolia L.*, tannin, kisel, editor.

So‘nggi yillarda o‘simliklardan olinadigan dorivor vositalarining ommaviylashuvi tufayli mamlakatimizning barcha hududlaridan yig‘ilgan tabiiy dorivor, oziq-ovqat va ba‘zi sanoat o‘simliklarining xom ashyosiga talabning sezilarli darajada oshishiga olib keldi.

Butunjahon Sog‘liqni Saqlash tashkilotining ma‘lumotlariga ko‘ra, dori-darmonlarning 75%ni dorivor o‘simliklar xom-ashyolaridan olingan preparatlar tashkil etadi. O‘rta Osiyo hududida 500 dan ortiq dorivor o‘simlik turlari qadimdan turli kasalliklarni davolashda va ularning oldini olishda qo‘llanilib kelingan. O‘zbekiston tabiiy va geografik jihatdan o‘simliklarga boy hudud bo‘lib, 1200 ga yaqin o‘simlik turlari ahamiyati jihatidan va dorivorlik xususiyatiga ega bo‘lib 120 dan ko‘proq xalq tabobatida va tibbiyotda qo‘llanilib kelinmoqda [11].

Elaeagnaceae oilasi *Elaeagnus L.* turkumiga mansub *Elaeagnus angustifolia L.* – jiyda o‘simligi xisoblaniladi.

Elaeagnus L. - turkumi birinchi marta 1753 - yilda K.Linney [12] tomonidan fanga *E.angustifolia* hamda *E.latifolia* turlarini kiritgan.

***Elaeagnus angustifolia L.* - ingichkabargli jiyda.**

Buta yoki kichikroq daraxt. Balandligi 3-7 m, qizg‘ish-qo‘ng‘ir qobiqli, tikansiz yoki o‘tkir tikanli, yosh novdalari va barglarining ikki tomoni kumushsimon-oq,

“BIOLOGIYANING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2023-yil 25-noyabr.

yulduzsimon tuklar bilan qalin qoplangan yoki barglarining ustki qismi kulrang-yashil yoki yashil (1-rasm).

1-rasm. *E.angustifolia* o'simligini umumiy ko'rinishi.

Ba'zi ilmiy adabiyotlarda jiyda gullarini ikki jinsli deb ma'lumotlar keltirilgan. Lekin, jiyda o'simligi nafaqat ikki jinsli balki ayrim jinsli gullar (changchi va urug'chi gullar) ham uchraydi (poligam jinsli).

May-iyun oylari gullab, iyun-avgust oylari mevasi pishib yetiladi.

Respublikamizda *E.angustifolia* asosan daryo qirg'oqlari atrofida, to'qayzorlarda, cho'l, adir, tog' mintaqalarida, tekisliklardan tortib to o'rta tog' tizmasigacha dengiz satxidan 300-2200 m balandlikda uchraydi.

Jiyda xalq xo'jaligi uchun muhim ahamiyatga ega. Mevasi tarkibida 40-65% qand(shu jumladan glyukoza (taxminan 20%) va fruktoza (10% dan ortiq), 11,0% oqsil, 40%gacha bog'langan va erkin tanin,rang beruvchi moddalar shuningdek ma'lum miqdorda kletchatka, yog', oshlovchi moddalar, organik kislotalar bor. Meva qobig'ida taninlar va bo'yoqlar, alkaloidlar mavjud; barglarda askorbin kislotasi (0,1-0,3%). Bundan tashqari, jiyda mevasining etida kaliy va fosfor tuzlari hamda V1, V2, RR, va E vitaminlari borligi aniqlangan [2,8,9].

Jiydadan dorivor o'simlik sifatida juda qadimdan xalq tabobatida foydalanib Abu Ali Ibn Sino qonni tozalash, ich ketish, ruhni tetik qilish, ishtaha ochishda jiydadan keng foydalangan. Jiyda mevasi servitamin bo'lganligi tufayli ilmiy meditsinada kamqonlik, teri qazg'oqlanishi, bo'y o'smasligida, organizmda tuz-suv mutanosibligini saqlashda, fikrlash qobiliyatini oshirishda va yurak faoliyatini kuchaytirish maqsadida iste'mol qilish tavsiya etilgan [1,11]. Shuningdek, xalq tabobatida jiyda mevasining xususiyatlaridan yana biri bolalarda uchraydigan ich ketish kasalligiga qarshi yaxshi davo hisoblangan. Uning damlamasi nafas yo'llari shamollaganda, oshqozon-ichak va radikulit kasalliklarini davolashda foyda beradi [1,13,14,]. O'simlikning yangi barglari revmatizm, podagra, radikulit, yallig'lanishni va tez davolanishni yengillashtirish uchun yiringli va davolanmaydigan yaralarga qo'llaniladi.

“BIOLOGIYANING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2023-yil 25-noyabr.

Maydalangan soʻrgʻich mevalari va barglari gemoroy uchun yaxshi vositadir. Meva qobiqning damlamasi qon ketishini toʻxtatish, bezgak va gipertenziya uchun sharbatlari samarali boʻladi. Terapevtik maqsadlarda barglar, mevalar, gullar ishlatiladi. Jiyda mevasidan oziq-ovqat sanoatida kisel, vino va totimli sharbatlar tayyorlanadi. Yogʻochi mustahkam, qattiq hamda zichlik yuqori boʻlganligi tufayli u oʻymakor naqqoshlikda va musiqa asboblari tayyorlashda ishlatiladi. Bundan tashqari jiyda poyasi suvda tezlikda chirimaydi, shuning uchun uning poyasidan koʻprik yasashda ham foydalaniladi. Daraxtning elimi noyob arab yelimi oʻrnini bosa oladi. Bu elim lak, sifatli elim, boʻyoqlar olishda foydalaniladi.

Gulidan 0,3% efir moylari olinadi [10]. Bular konditer mahsulotlarida, ichimlik va parfyumeriyada ishlatiladi [4,5,6,7].

P.S.Massagetov maʼlumotlariga koʻra jiyda daraxti poʻstlogʻida va bargida eleagnin-alkaloidi, mevasining tarkibida 0,57-1,08% tanin barg va daraxt poʻstlogʻidan jigarrang va qora rangli boʻyoqlar olinishi va ular toʻqimachilik sanoatida ishlatilishi taʼkidlangan.

A.G.Sedleskiy tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni koʻrsatdiki, toʻqaylarda oʻsuvchi jiydalarning 100 kg mevasidan 15% namlikda, oson bijgʻitish yoʻli bilan, 12-13 litr spirt olish mumkin. Madaniy jiyda mevalarining 100 kg mevasidan 23% namlikda, 27-28 litr spirt olish mumkinligi aniqlangan [3].

Jiyda oʻsimligi vitaminlarga boy boʻlib, tibbiyotda, xalq xoʻjaligida katta ahamiyat kasb etib keladi va xalq xoʻjaligida turli sohalarda asalarichilik, parfyumeriya, ichimlik tayyorlash, turli alkaloidlarni tayyorlash, organik kislotalarga boyligi, rang beruvchilik xususiyatlaridan keng foydalaniladi. Tahlil natijalariga koʻra jiyda oʻsimligini ahamiyati, uning xususiyatlari, tarqalishi, dorivorlik xususiyatlari inobatga olinadigan boʻlsa, bu oʻsimlik ustida koʻpgina ishlarni amalga oshirish kerakligidan dalolat beradi. Hozirgi kunga qadar bu oʻsimlikni biologiyasi, ekologiyasi, tarqalishi, populyatsiyasi sistematikasi, fitokimyosi, xalq tabobati va tibbiyotda qoʻllanilishi oʻrganilgan boʻlib, oʻsimlikning fizologiyasi toʻla qonli oʻrganilmagan. Shuning uchun bu oʻsimlikni fiziologik xususiyatlarni oʻrganish zarur deb hisoblaymiz va tadqiqotlar olib borish kerakligini taʼkidlab oʻtamiz.

“BIOLOGIYANING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2023-yil 25-noyabr.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Абу Али Ибн Сина (Авиценна) Канон врачебной науки. 2-е изд-е: В 5 кн.: Пер. с арабского. Ташкент: «Фан», 1981. - Книга II. - С. 674-675.
2. Багиров И.М., Иващенко Н.В., Потанина О.Г. Разработка характеристик подлинности плодов лоха узколистного // Фармация. 2007. - № 4. - С. 15-17.
3. Майлун З.А. Тугайная растительность // Растительный покров Узбекистана и пути его рационального использования - Ташкент. Фан. 1973. Т.2. - С. 326-372.
4. Мокрушин В.С., Вавилов Г.А. Основы химии и технологии биоорганических и синтетических лекарственных веществ. СПб.: Проспект Науки, 2009. - 496 с.
5. Федоров Ал.А., Артюшенко З.Т. Атлас по описательной морфологии высших растений (Плод). - Л.: Изд. АН СССР. 1967. -С. 28-29.
6. Флора Таджикистана. Т.6. - Л.: Наука. 1981. -С. 625-635.
7. Флора Узбекистана. Т.4. - Ташкент: Изд. АН Уз ССР. 1959. - С. 229-230.
8. Ҳайдаров Х.Қ. Ўзбекистон флорасида *Elaeagnaceae* Juss. Оиласи. Автореф. дис. док.биол. наук. Т., 2018. – 175 б.
9. Хожиматов О.К., Наударов Х.Қ., Хамраева Д.Т., Имомова Д.А., Хужанов А.Н. О‘zbekiston dorivor o‘simliklar atlasi. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand. SamDU nashryoti, 2021. – 219 bet.
10. Asadiar L.S., Rahmani F., Siami A. Assessment of genetic diversity in the Russian olive (*Elaeagnus angustifolia*) based on ISSR genetic markers. Rev Cienc Agron 44: 2012 - P. 310–316.
11. Olim K. Khojimatov, Dilovar T. Khamraeva, Alisher N. Khujanov and Rainer W. Bussmann An overview of Ethnomedicinal plants of Uzbekistan. Ethnobotany Research & Applications. 2020. Pp. 1-19 <http://dx.doi.org/10.32859/era.20.08.1-19>.
12. Richard A. Monographie de la famille des *Elaeagnees*. - Paris, 1823. - P. 375-408.
13. Wang Y., Qin Y., Du Z., Yan G. Genetic diversity and differentiation of the endangered tree *Elaeagnus mollis* Diels (*Elaeagnus* L.) as revealed by simple sequence repeat (SSR) markers. 2012. Biochem Syst Ecol 40: - P. 25-33.
14. Stannard, Mark; Ogle, Dan; Holzworth, Larry; Scianna, Joe; Sunleaf, Emmy. History, biology, ecology, suppression and revegetation of Russian-olive sites (*Elaeagnus angustifolia* L.). Technical Notes. Plant Materials No.